

JOANNA NASTALSKA-WIŚNICKA

DWIE KSIĘŻNE.
WALKA KOBIET O WŁADZĘ W CZECHACH
POCZĄTKU X WIEKU

Abstrakt: Według powszechnego przekonania w okresie średniowiecza kobiety miały niewielki udział w życiu politycznym. Ambitniejszym jednostkom udawało się jednak zdobyć wysoką pozycję w państwie i mieć znaczący wpływ na rządy. Wczesne dzieje Czech obfitują w postaci niepospolitych kobiet. Legendarnej Libuszy przypisuje się znaczący udział w powstaniu państwa czeskiego. Także na początku X wieku dwie kobiety odegrały ważną rolę w wydarzeniach dziejowych. Po śmierci księcia Wratysława (†921) doszło do konfliktu pomiędzy jego matką Ludmiłą a żoną Drahomirą. Ambitne kobiety zabiegały o regencję w imieniu małoletniego Waclawa. Spór dotyczył jego wychowania, kwestii religijnych i politycznych. Zakończył się dramatycznie – uduszeniem starszej z kobiet na polecenie synowej i przejściem przez nią rządów. Sytuacja ta wskazuje, że kobiety w walce o władzę potrafiły być równie bezwzględne jak mężczyźni, a śmierć księżnej stała się pierwszym aktem czeskiej gry o tron, jaka rozegrała się w początkach X wieku.

Słowa kluczowe: hagiografia, Libusza legendarna władczyni Czech, św. Ludmiła, księżna czeska (860–921), Drahomira księżna czeska († po 936), władczyni, Czechy – historia – X wiek

Panuje powszechne przekonanie, że w okresie średniowiecza kobiety miały niewielki udział w życiu politycznym, nie mogły sprawować urzędów publicznych, miały ograniczone prawo do dziedziczenia dóbr¹. Były uważane za niezbyt mądre,

¹ Temat kobiet w historii średniowiecza był wielokrotnie poruszany w historiografii. Zob. np. R. T. Morewedge, *The Role of Women in the Middle Ages*, New York 1975; *Medieval women and the sources of medieval history*, ed. J. T. Rosenthal, Athens–London 1990; *Histoire des femmes en Occident*, t. 2, *Le Moyen Âge*, sous la dir. de Ch. Klapisch-Zuber, Paris 1991; B. Kopiczkova, *Historické prameny k studiu postavení ženy v české a moravské středověké společnosti (interdisciplinární pojetí studia)*, Praha 1992; *Geschichte der Frauen*. Bd. 2, *Mittelalter*, hrsg von Ch. Klapisch-Zuber, Frankfurt–New York 1993;

lekkomyślne, podstępne i chciwe, a Kościół obarczał je winą za grzech pierworodny². W lepszej sytuacji znajdowały się jedynie przedstawicielki warstw wyższych, które w systemie lennym mogły nawet uzyskać uprawnienia seniorackie³. Trudniejsza sytuacja wyjściowa nie przeszkodziła ambitniejszym jednostkom w staraniach o zdobycie wysokiej pozycji w państwie i wpływu na politykę. Oczywiście mogły to uczynić wyłącznie poprzez swoje oddziaływanie na mężczyzn i związki z nimi, a więc jako żony kierujące mężami, wdowy obejmujące po nich schedę lub matki królów i książąt⁴. Przez cały okres średniowiecza spotykamy się z przykładami sprawowania przez przedstawicielki płci pięknej samodzielnej władzy, pełnienia przez nie istotnej roli u boku mężów czy synów oraz wpływania na ich decyzje, nawet tak poważne jak przyjęcie wiary chrześcijańskiej⁵.

Wiek X obfitował w postacie kobiet, które odegrały znaczącą rolę w ówczesnej europejskiej polityce⁶. Wystarczy przypomnieć chociażby wdowy po Ottonach Adelajdę⁷ i Teofano⁸ w Cesarstwie Niemieckim, Olgę na Rusi⁹,

Kobieta w kulturze średniowiecznej Europy. Prace ofiarowane prof. Alicji Karłowskiej-Kamzowej, red. A. Gąsiorowski, Poznań 1995; K. Utrio, *Córki Ewy. Historia kobiety europejskiej*, Warszawa 1998; E. Power, *Medieval women*, Cambridge 1975; E. Ennen, *Frauen in Mittelalter*, München 1999; M.W. Labarge, *Women in medieval life*, London 2001; R. Le Jan, *Femmes, pouvoir et société dans le haut Moyen Âge*, Paris 2001; L.M. Bitel, *Women in early medieval Europe, 400–1100*, Cambridge 2002; M. Bogucka, *Gorsza pleć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*, Warszawa 2005; *Women's lives in Medieval Europe. A sourcebook*, ed. by E. Amt, London–New York 2010; A. Radzimiński, *Kobieta w średniowiecznej Europie*, Toruń 2012; *The Oxford handbook of woman and gender in medieval Europe*, ed. by J.M. Bennett, R.M. Karras, Oxford 2013.

² B. Kopiczková, *Ženská otázka v českém středověku (Současný stav bádání a možné směry jeho dalšího vývoje, „Československý Časopis Historický” 1989, 37, č. 4, s. 562.*

³ A. Radzimiński, dz. cyt., s. 89 n.

⁴ M. Bogucka, dz. cyt., s. 38.

⁵ J. Chodor, *Wizerunki kobiet w kronikarstwie krajów Europy Środkowo-Wschodniej (XI–XII wiek)*, [w:] *Uniwersalizm i regionalizm w kronikarstwie Europy Środkowo-Wschodniej. Średniowiecze – początek czasów nowożytnych*, red. U. Borkowska, Lublin 1996, s. 292 i n.

⁶ *Kronika kobiet*, Warszawa 1993, s. 160 i n.

⁷ Adelajda św., ok. 931(932) – 999, córka Rudolfa II króla Burgundii, żona cesarza Ottona I, razem z nim koronowana w 962 r. na cesarżową, obdarzona niewątpliwymi talentami politycznymi, już za życia męża wywierała znaczący wpływ na jego politykę, po jego śmierci dwukrotnie sprawowała regencję, najpierw w imieniu syna Ottona II, potem wnuka Ottona III. Zob. R. Gustaw, *Adelajda*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 1, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszczyk, Z. Sułowski, Lublin 1973, kol. 82; G. Wolf, *Theophanu und Adelheid*, [w:] *Kaiserin Theophanu. Prinzessin aus der Fremde – des Westreichs Grosse Kaiserin*, ed. G. Wolf, Köln 1991, s. 79–96.

⁸ Teofano, 956–991, córka cesarza Romana II, w 972 poślubiła Ottona II, po którego śmierci w 983 r. sprawowała opiekę nad małoletnim synem Ottonem III i w jego imieniu regencję. Zob. *The Empress Theophano. Byzantium and the West and the Iuvn of the First Millenium*, ed. A. Davids, Cambridge 1995.

⁹ Olga (Helena), św. Kościoła prawosławnego, 888 (lub 894) – 969, żona Igora Rurykowicza, po jego śmierci była regentką księstwa kijowskiego w imieniu małoletniego syna Światosława I,

Ethelfredę na Wyspach Brytyjskich¹⁰, Świętosławę Sygrydę zwaną Storrada w Skandynawii¹¹.

Wczesne dzieje Czech także dostarczają przykładów niepospolitych kobiet, znanych z legendarnych i kronikarskich wzmianek mówiących o ich ogromnym znaczeniu w tworzeniu się państwa. Niektórzy badacze dopatrują się w tych przekazach pozostałości matriarchatu albo przynajmniej jakiejś niezwyklej roli żeńskich bóstw w religii pogańskiej Czechów¹². Kosmas (1056–1125), kanonik a potem dziekan praskiej kapituły św. Wita¹³, wymienia w swojej kronice aż trzy niezwykle przedstawicielki słabej płci, które odegrały ważną rolę w okresie przedpaństwowym. Były to córki sędziego Kroka, stojącego na czele plemienia. Kronikarz wyraził się o nich niezwykle pochlebnie, chociaż były pogankami. Napisał mianowicie, że natura obdarzyła je mądrością nie mniejszą, niż zwykła dawać mężom¹⁴. Wszystkie były założycielkami grodów, zielarkami i czarodziejkami, zdolnymi przewidzieć przyszłość¹⁵. Wśród nich przezornością w radzie, obrotnością, prawnymi obyczajami i umiejętnością rozsądzania trudnych spraw wyróżniała się najmłodsza Libuša¹⁶. Jej zalety sprawiły, że po śmierci ojca to ją właśnie wybrano sędzią na jego

podporządkowała sobie Drowlan i księstwo nowogrodzkie, zawierała traktaty z Bizancjum; ok. 947–959 przyjęła chrzest. Zob. G.J. Pelica, *Olga*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 14, Lublin 2010, kol. 516; M.C. Paul, *Saint Olga. Princess of Russ (945–964)*, [w:] *Great Lives from History. The Middle Ages, 477–1453*, ed. S. Wolbrink, Pasadena 2005, s. 792–795; A.P. Bogdanov, *Knyagina Ol'ga*, „Voprosy Istorii” 2005, 2, s. 57–72.

¹⁰ Ethelfreda, ok. 870–918, władczyni Mercji w l. 911–918. Zob. J.R. Holmes, *Aethelflaed. Queen of Mercia (r. 899–918)*, [w:] *Great Lives from History...*, s. 30–32; F. Spiegel, *The heroic biography of Aethelflaed of Mercia and the Old English Judith : a re-examination*, „Quaestio Insularis” 2004, 5, s. 111–144.

¹¹ Sygryda Storrada (Świętosława?), † po 1016, córka Mieszka I, królowa Szwecji i Danii. Zob. R.T. Prinke, *Świętosława, Sygryda, Gunhilda. Tożsamość córki Mieszka I i jej skandynawskie związki*, „Roczniki Historyczne” 2004, 70, s. 81–110;

¹² Cz. Deptuła, *Galla Anonima mit genezy Polski. Studium z historiozofii i hermeneutyki symboli dziejopisarstwa średniowiecznego*, Lublin 2000, s. 183.

¹³ F. Kutnar, J. Marek, *Přehledné dějiny českého dějepiscetví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. Století*, Praha 1997, s. 24–28.

¹⁴ *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Germanicarum*. Nova Series, t. 2, *Cosmas Pragensis Chronica Boemorum*, Berolini 1923 [dalej cyt.: Cosmas Pragensis], s. 9: *Hic tantus vir ac talis expers virilis fuit prolis, genuit tamen tres natas, quibus natura non minores, quam solet viris, sapientia dedit divicias*.

¹⁵ Cosmas Pragensis, s. 9–11.

¹⁶ Tamże, s. 11: *Tercia natu minor, sed prudentia maior, vocitata et Lubossa [...]. Hec fuit inter feminas una prorsus femina in consilio provida, in sermone strenua, corpore casta, moribus proba, ad divimenda populi iudicia nulli secunda, omnibus affabilis, sed plus amabilis, feminei sexus decus et gloria, dictans negocia providenter virilla*. Zob. F. Graus, *Kněžna Libuše – od postavy báje k národnímu symbolu*, „Československý Časopis Historický” 1969, 17, č. 6, s. 817–844.

miejsce i postawiono na czele ludu¹⁷. Ostatecznie jednak mężczyźni zbuntowali się przeciwko niej, zarzucając Libuszy „niewieści” styl sprawowania sądów. Zaczęli się negatywnie odnosić do samego zjawiska rządów kobiecych¹⁸. Aby zatem zapobiec kryzysowi, Libusza wskazała jako nowego władcę mężczyznę – Przemysła, proto-plastę dynastii Przemyślidów. Powołując się na swój dar przewidywania przyszłości, pouczyła, jak go odnaleźć i co będzie robił¹⁹. Zauważmy, że to nie sami Czesi wybrali sobie monarchę, wybrała go nieprzeciętna kobieta, a władzę otrzymał poprzez zaślubiny z nią. Owa władza istniała już przed ustanowieniem pierwszego księcia, jest zatem wieczna, a Libusza jest jej symbolem²⁰. Jednocześnie stawia się ją także w funkcji żeńskiego bóstwa, patronki wzrostu i pomyślności narodu²¹.

Po śmierci Libuszy kobiety, broniące swojej zagrożonej pozycji w społeczeństwie, wybudowały własny gród Devin i zbrojnie wystąpiły przeciw mężczyznom i ich rządóm. Nie były to z pewnością słabe niewiasty. Według relacji Kosmasa na podobieństwo Amazonek wojowały one i polowały w lasach, brały sobie mężów, jakich chciały, a także jak u Połowców czy Pieczyngów nosiły męskie szaty²². Wątek dziewczynskiej wojny został znacząco rozbudowany w XIV-wiecznej, rymowanej kronice tzw. Dalimila, który traktuje ją jako bunt kobiet przeciw ich panóm, którzy stracili swoją atrakcyjność²³. Kobiety wyrażają przekonanie, że w niczym mężczyznom nie ustępują i chcą w związku z tym przejąć ich uprzywilejowaną pozycję w społeczeństwie²⁴. Własta, stojąca na czele buntowniczek, stworzyła specyficzne

¹⁷ Cosmas Pragensis, s. 11: [...] *omnis illa gens commune consilium iniens patris eius post necem hanc sibi prefecit in iudicem.*

¹⁸ Cz. Deptuła, dz. cyt., s. 183.

¹⁹ Cosmas Pragensis, s. 14–18.

²⁰ D. Třeštík, *Mír a dobrý rok. Státní ideologie raného přemyslovského státu mezi křesťanstvím a pohanstvím*, „Folia Historica Bohemica” 1988, 12, s. 27 i n.

²¹ J. Banaszekiewicz, *Podanie o Piaście i Popielu. Studium porównawcze nad wczesnośredniowiecznymi tradycjami dynastycznymi*, Warszawa 1986, s. 70.

²² Cosmas Pragensis, s. 19–20: *Et quia ea tempestate virgines huius terre sine iugo pubescentes veluti Amazones militaria arma affectantes et sibi ductrices facientes pari modo uti tirones militabant, venacionibus per silvas viriliter insistebant, non eas viri, sed ipsemet sibi viros, quos et quando voluerunt, accipiebant et, sicut gens Scitia Plauci sive Picenatici, vir et femina in habitu nullum discrimen habebant.*

²³ *Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila*, k vyd. přípr. B. Havránek, J. Daňhelka, poznámky napsal Z. Kristen, Praha 1958 [dalej cyt.: Dalimil], s. 28–29: *Devin dievky hradu vzděchu / a Vlastu za knieni vžěchu. / Ta po vši zemi dievkám posla posly / řkúc: „Podbíme pod se ty bradaté kozly!” / Neb se tehdy pohansky jmiějichu, / a muže dlúhé brady nosiechu. / Večet Vlasta: „Kterát leží na nich moc? / Zapíjejit se na každú noc. / Když nad nimi svítězimy, / co chciee z nich učinimy.”*

²⁴ J. Banaszekiewicz, *Wątek „ujarzmienia kobiet” jako składnik tradycji o narodzinach społeczności cywilizowanej. Przekazy „słowiańskie” wcześniejszego średniowiecza*, [w:] *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, red. R. Michałowski [et al.], Warszawa 1997, s. 37.

formy organizacyjne w swoim „państwie” czy raczej wspólnocie. Należące do niej kobiety podzieliła na trzy grupy, każdej z nich wyznaczając odrębne zadania. Mądrym powierzyła zarząd grodu i udział w radzie, pięknym działania wywiadowcze i dywersyjne w szeregach wroga, silnym i wytrwałym – walkę²⁵. Ostatecznie buntowniczką przegrały z prawem natury i miłością²⁶. Udowodniły jednak, że są na tyle inteligentne, żeby stanowić dla mężczyzn konkurencję w walce o władzę.

Tyle przekazy mityczne. U progu X wieku na arenie dziejów czeskich ponownie pojawiły się kobiety, które pragnęły odegrać znaczącą rolę w państwie. Sytuacja, jaka zaistniała po śmierci księcia Czechów Wratisława w lutym 921 roku, doprowadziła do starcia pomiędzy dwiema ambitnymi księżniami, wdowami po kolejnych władcach. Było to możliwe głównie dlatego, że następca tronu Waclaw był jeszcze małoletni²⁷. Zarówno jego matka Drahomira, jak i babka Ludmiła rościły sobie prawo do regencji, chciały mieć wpływ na jego wychowanie, decyzje i politykę. Musiało to w krótkim czasie doprowadzić do konfliktu, który zakończył się gwałtowną śmiercią starszej z kobiet.

Przedstawmy pokrótce główne bohaterki dramatu. Jedną z nich jest Ludmiła wywodząca się z grodu Pszow (Pšov), czyli Mielnik (Mělník)²⁸, znajdującego się na prawym brzegu Łaby u ujścia Weltawy²⁹. Jej ojciec Sławibor miał być władcą plemienia Pszowian³⁰. Jedynie *Proložnoe žitie Lúdmily* przynosi inną informację, uznając go za księcia serbskiego³¹. Przyszła święta urodziła się około roku 860, co można wydedukować z daty jej śmierci, ustalonej na 921 rok, oraz przekazu źród-

²⁵ Dalimil, s. 30: *Po tom jě na tré rozděli / a úřady je poděli. / Múdrějším hrad poruči / a v radě jě vždy seděti zuči / řkuc: „Ktož rád sedí v radě, / ten ostoji v každé vádě.” / Krásným sě káza ličiti / a chytrěj řeči učiti / řkuc: „Tiemto mužom poleku, / kdežto mocí nedoteku.” / Třetím káza s lučišti jezdití / a mužě jako psy pořád bítí.*

²⁶ Cosmas Pragensis, s. 21: *Dumque volunt sedare sitim, sitis altera crevit. Leticiam suam iuvenes vix noctis ad horam differunt. Nox erat et celo fulgebat luna sereno. Inflans tunc lituum dedit unus eis ita signum dicens: „Lusistis satis, edistis satis atque bibistis. Surgite, vos rauco clamat Venus aurea sistro”. Moxque singuli singulas rapuere puellas. Mane autem facto iam pacis inito pacto, sublati Cerere et Bacho ex earum oppido muros Lemniaco vacuos indulgent Vulcano. Et ex illa tempestate post obitum principis Lubosse sunt mulieres nostrates virorum sub potestate.*

²⁷ Na temat wieku Waclawa w momencie śmierci jego ojca szczegółowo J. Nastalska-Wiśniczka, *Rex martyr. Studium źródłoznawcze nad legendą św. Waclawa (X–XIV w.)*, Lublin 2010, s. 140.

²⁸ *Kristianova legenda. Život a umučeni svatého Václava a jeho báby Ludmily*, ed. J. Ludvíkovský, Praha 1978 [dalej cyt. Kristian], s. 24.

²⁹ M. Šolle, *Staroslovanské hradisko. Charakteristika, funkce, vývoj a význam*, Praha 1984, s. 73.

³⁰ Nazwa tego plemienia znana jest z datowanego na rok 1086 dokumentu opisującego granicę praskiej diecezji. Zob. *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*, ed. G. Friedrich, t. 1, (805–1197), Praha 1904, nr 86, s. 94.

³¹ *Proložnoe žitie Lúdmily*, [w:] *Skazaniâ o načale Češkogo gosudarstva v drevnerusskoj piš'mennosti*, red. A.I. Rogov, Moskva 1970, s. 107 [dalej cyt.: PŽL].

deł, że zmarła w wieku 61 lat³². Mając około 14 lat poślubiła Przemyślidę Borzywoja, władcę tworzącego się państwa czeskiego. W wyniku tego mariażu przyszło na świat przynajmniej sześcioro dzieci: trzech synów i trzy córki³³. Początkowo, podobnie jak jej mąż, była poganką. Kiedy Borzywoj zdecydował się na przyjęcie chrztu³⁴, także ona stała się wyznawczynią religii chrześcijańskiej i wkrótce przewyższyła męża cnotami, stając się prawdziwą słuźebnicą Chrystusową³⁵. Książę czeski zmarł nagle w 889 roku, mając zaledwie 36 lat. Okoliczności jego śmierci nie są znane.

Dla Ludmiły i jej rodziny nastał trudny okres. Jej najstarszy syn Spitygniew miał dopiero 13 lat, nie mógł zatem objąć samodzielnych rządów. Zwierzchnią władzę nad Czechami sprawował wówczas Świętopełk morawski. Prawdopodobnie i jego zaskoczyła śmierć sojusznika. Wygląda na to, że nie chciał pozbawić Przemyślidów dziedzictwa. W przeciwnym razie nie pozostawiłby synów Borzywoja przy życiu³⁶. Okres ten jest dla nas dość zagadkowy, a o owych „ciemnych latach” próżno szukać wzmianki w źródłach. Możemy się jednak domyślać, że książę morawski musiał mieć w Pradze kogoś zaufanego, kto będzie władał w jego imieniu. Wiele wskazuje, że osobą tą była Ludmiła, która wtedy właśnie po raz pierwszy pełniła regencję w imieniu syna³⁷. Śladem tych wydarzeń wydają się słowa, jakie miała skierować wiele lat później do swoich morderców, członków książęcej drużyny. Zapytała ich mianowicie, dlaczego występują przeciwko niej, wszak ona ich wychowała jak własnych synów, obdarzając złotem, srebrem i drogocennymi szatami³⁸. Jedynym czasem, gdy mogła występować w charakterze zwierzchniczki drużynników, były właśnie owe lata małoletniości Spitygniewa, czyli okres pomiędzy 889 a 895 rokiem³⁹. Prawdopodobnie tylko dzięki przezorności księżnej jej najstarszy syn objął później bez większych przeszkód samodzielne rządy i po śmierci Świętopełka zmienił orientację polityczną Czech, poddając się w Ratyzbonie królowi Bawa-

³² J. Nastalska-Wiśnicka, dz. cyt., s. 139.

³³ *Fuit in provincia Boemorum* [dalej cyt.: Fuit], [w:] V. Chaloupecký, *Prameny X. století legendy Kristianový o svátem Václavu a svaté Ludmilé*, Svatováclavský sborník, dil. 2, č. 2, Praha 1939, s. 469: *Nati sunt eis tres filii et tres filie*.

³⁴ Motywy nawrócenia księcia i przebieg uroczystości chrztu szczegółowo opisał Kristian, s. 18–20.

³⁵ Kristian, s. 24: [...] *que sicut per et fuerat in errore gentilitatis, immolando simulacris, ita et in religione christiana imitando, immo precelendo virtutes sui viri, facta est vere Christiani famula*.

³⁶ O stosunkach Czechów z Morawami pod koniec IX w. zob. D. Třeštík, *Bořivoj a Svatopluk – vznik českého státu a Velká Morava*, [w:] *Velká Morava a počátky československé státnosti*, ed. J. Polílik, B. Chropovský, Praha–Bratislava 1985, s. 273–301.

³⁷ N. Profantová, *Kněžna Ludmila, vládkyně a světice, zakladatelka rodu*, Praha 1996, s. 83 i n.

³⁸ Kristian, s. 36: *Et non erubescitis neque mente pertractatis, quemadmodum egomet vos ceu filios proprios educavi, auro argentoque vestibusque insignibus ditavi?*

³⁹ N. Profantová, *Kněžna Ludmila...*, s. 85.

rii Arnulfowi⁴⁰. Panował do 915 roku i zmarł bezpotomnie. Jego następcą został młodszy brat Wratisław. Mamy podstawy sądzić, że Ludmiła znacząco wpływała na politykę i decyzje obydwu swoich synów. Po ich śmierci podobną rolę chciała niewątpliwie pełnić na dworze wnuka Waclawa. Dušan Třeštík, opierając się na przekazie ruskich redakcji *Pierwszej Starosłowiańskiej Legendy*, domniemywał, że miała ona wpływ na wychowanie chłopca jeszcze za życia jego ojca, swojego młodszego syna Wratisława⁴¹. To on zdecydował o wysłaniu Waclawa do Budczy, gdzie miał pod okiem babki pobierać nauki u miejscowego kapłana⁴². Z opinią uczonego polemizuje wielu badaczy. Norman Ingham uważa ową wzmiankę za wymysł ruskich redaktorów legendy, którzy wzorowali się na hagiografii św. Olgi i św. Włodzimierza⁴³. Sceptycznie do hipotezy podchodzą także Jiří Sláma⁴⁴, Petr Kubín⁴⁵ i Zdeněk Kuchyňka⁴⁶.

Synowa Ludmiły Drahomira wywodziła się z połabskiego plemienia Stodoran (Hobolan)⁴⁷, według kronikarza Kosmasa „najtwardszego rodu lutyckiego” (*durissima gens Luticensi*)⁴⁸. W XVIII wieku wysunięto przypuszczenie, że była siostrą miejscowego księcia⁴⁹ a jej małżeństwo z członkiem dynastii Przemyślidów Wratisławem miało potwierdzić wielecko-czeski sojusz antysaski⁵⁰. Para doczekała się siedmiorga dzieci: trzech synów i czterech córek. Pomiędzy latami 907 a 909 przyszedł na świat pierworodny syn Waclaw, późniejszy książę i święty. Drugi z chłopców Spitygniew zmarł prawdopodobnie w dzieciństwie⁵¹. Kolejny z synów – Bole-

⁴⁰ *Annales Fuldenses* w roku 895 wymieniają Spitygniewa jako władcę Czech, rządzącego wspólnie z bliżej nieznanym Witysławem; zob. *Annales Fuldenses*, [w:] *Magnae Moraviae Fontes Historici*, t. 1, Brno 1966, s. 121. Por. N. Profantová, *Život kněžny Ludmily, drama na přelomu epoch*, [w:] *Nomine Liudmilam. Sbornik prací k počtě svatě Ludmily*, Mělník 2006, s. 26.

⁴¹ *Vostokovskaâ legenda*, [w:] *Skazaniâ o načale češského gosudarstva...* [dalej cyt.: I SL RV], s. 36–37: *I vda i baba svoâ Lûdmina [!] učiti knigam slove n'skim po sledu popovu, i navyče razum dobre, otsadi že Vorotislav v Buduč', i nača otrok učitsâ knigam latyn'skim i naučisâ dobre.*

⁴² D. Třeštík, *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*, Praha 1997, s. 367.

⁴³ N. Ingham, *War die heilige Ludmila Erzieherin des heiligen Wenzel?*, [w:] *Ars philologica slavica. Festschrift für Heinrich Kunstmann*, ed. V. Setchkareff, P. Rehder, H. Schmid, München 1988, s. 210.

⁴⁴ J. Sláma, *Kníže svatý Václav*, [w:] *Svatý Václav. Na památku 1100. Výročí narození knížete Václava svatého*, ed. P. Kubín, Praha 2010, s. 35 i n.

⁴⁵ P. Kubín, *Sedm Přemyslovských kultů*, Praha 2011, s. 32 i n.

⁴⁶ Z. Kuchyňka, *Budeč a svatá Ludmila*, „Posel z Budce” 2000, 7, s. 4–7.

⁴⁷ Kristian, s. 26.

⁴⁸ *Cosmas Pragensis*, s. 34.

⁴⁹ G. Dobner, *Wenceslai Hagek a Liboczan Annales Bohemorum e bohemica editione reddit et notis illustrantia P. Victorino a S. Cruce*, t. 3, Praga 1765, s. 541.

⁵⁰ Owa „przyjaźń” czesko-wielecka przetrwała przez wiele dziesięcioleci aż do lat 60. X wieku. Na ten temat zob. H. Bulin, *Počátky česko-veleetského přátelství. (Dvě kapitoly z dějin vztahů západnoslovanských v 10. století)*, „Vznik a Počátky Slovanů” 1960, 3, s. 42–46.

⁵¹ Wymienia go jedynie *Proložnoe žitie Váčešlava*, [w:] *Skazaniâ o načale...*, s. 112 [dalej cyt.: PŽV],

ślaw urodził się ok. 915 roku⁵². Spośród córek Drahomiry tylko jedną znamy z imienia. Jest nią Przybysława, opisana w hagiografii św. Waclawa jako osoba niezwykle świętobliwa, pragnąca po śmierci męża przyjąć welon zakonny⁵³. Pozostałe księżniczki zostały przez Waclawa wydane za mąż do różnych księstw⁵⁴. Dodajmy, że Drahomira wychodząc za mąż za Wratysława, wbrew twierdzeniu hagiografów i kronikarzy, z pewnością przyjęła wiarę chrześcijańską. Nie świadczy to oczywiście o jej żarliwej religijności⁵⁵.

O charakterze i postępowaniu obydwóch księżnych dowiadujemy się przede wszystkim z przekazów legend hagiograficznych. Wszelkie wzmianki kronikarskie są w tym przypadku wtórne i zdecydowanie późniejsze. Przypomnijmy, że legendą nazywano w średniowieczu żywoty świętych czytane w czasie liturgii brawiarzowej w dniu wspomnienia danego świętego lub w czasie klasztornych posiłków⁵⁶. W ściślejszym znaczeniu był to żywot świętego wyznawcy, natomiast żywot męczennika nazywano *passio*. Rozróżnienia tego rzadko jednak przestrzegano, terminem *legenda* określając wszelkie żywoty świętych⁵⁷.

Do głównych źródeł opisujących życie i męczeństwo św. Ludmiły należy żywot rozpoczynający się słowami *Fuit in provincia Boemorum*⁵⁸, zwany czasem od swego pierwszego wydawcy legendą Menckenową⁵⁹. Znamy go z kilku manuskryptów, z których najstarszym jest rękopis drezdeński, powstały w klasztorze sazawskim w XII wieku⁶⁰. Pierwotny tekst został zapewne spisany w latach 70. X wieku⁶¹.

ponieważ nie znają go inne źródła, a niektórzy badacze kwestionują jego istnienie. Zob. M. Weingart, *První česko-církevněslovanská legenda*, [w:] *Svatováclavský sborník*, Bd. 1, Praha 1934, s. 948–949; *Staroslověnské legendy českého původu*, s. 288.

⁵² M. Lutovský, *Bratrovrah a tvůrce státu. Život a doba knížete Boleslava I*, Praha 1998, s. 56.

⁵³ Kristian, s. 82.

⁵⁴ I SL RV, s. 37: *Imáše že sestry 4 i vdasta â v rosna knâžen'â i ustroiste â*; zob. M. Weingart, dz. cyt., s. 986.

⁵⁵ A. Paner, *Przemysłidzi. Od Borzywoja I do Przemysła II Ottokara. Ludzie i wydarzenia w latach 872–1278*, Gdańsk 2008, s. 47.

⁵⁶ Od łacińskiego czasownika *legere* – czytać; *legenda* – to co przeznaczone do czytania.

⁵⁷ T. Michałowska, *Średniowiecze*, Warszawa 2003, s. 74; A. Witkowska, *Legenda hagiograficzna i etiologiczna świętych miejsc i obrazów. Refleksja metodologiczna*, „Tarnowskie Studia Teologiczne” 2008, 27, nr 1, s. 44 n.

⁵⁸ *Fuit in provincia Boemorum*, [w:] V. Chaloupecký, *Prameny X. století legendy Kristianový o svátém Václavu a svaté Ludmilé*, *Svatováclavský sborník*, dil. 2, č. 2, Praha 1939, s. 459–475 [dalej cyt.: Fuit].

⁵⁹ *Scriptores rerum Germanicarum, praecipue Saxoniarum in ovibus scripta et monumenta illustrata, pleraque hactenus inedita, tum ad Historiam Germaniae generatim tum speciatim Saxoniae...*, collegit I.O. Burchardus Menckenius, t. 3, Lipsiae 1730, s. 1808.

⁶⁰ Tekst legendy został zamieszczony na końcu kroniki Mnicha Sazawskiego. Polski przekład legendy zob. *Kronikarze czescy: Kanonik Wyszehradzki, Mnich Sazawski*, przetł., wstęp i komentarz oprac. M. Wojciechowska, Warszawa 1978, s. 212–215.

⁶¹ Ustalenia dotyczące czasu powstania *Fuit*. Zob. J. Pěkař, *Die Wenzels- und Ludmila Legenden*

Jego autorem był jakiś mnich ratyzboński, rezydujący w praskim archidiecezji przy bazylice św. Jerzego, miejscu złożenia relikwii św. Ludmiły. Nie jest to klasyczny żywot, gdyż nie zamieszczono w nim cudów, Ludmiły nie nazywa świętą a jedynie Bożą służebnicą⁶². Jego literackim wzorcem było *Vita vel passio sancti Haimhrammi martyris* autorstwa Arbeona⁶³.

Pod koniec X wieku powstał najobszerniejszy z tekstów o św. Ludmile i jej wnuku św. Waclawie: *Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmile ave eius*, napisany przez tzw. Krystiana, który był najprawdopodobniej synem Bolesława I Srogięgo. Jest to jednocześnie najbardziej kontrowersyjny ze średniowiecznych tekstów czeskich. Spór o jego datowanie, autorstwo i okoliczności powstania trwa od XVIII wieku do dziś i wzbudza wiele emocji⁶⁴. Całość składa się z Prologu i 10 rozdziałów, z których Ludmile poświęconych jest trzy (rozdziały 3–5).

Do łacińskich tekstów hagiograficznych można jeszcze dodać kazanie na święto św. Ludmiły, rozpoczynające się od słów *Factum est*. Mogło powstać pod koniec XI wieku, zachowało się w licznych rękopisach trzynasto- i czternastowiecznych. Jego treścią jest pochwała świętej, wykorzystująca zapewne wiadomości z zaginionej legendy, spisanej w języku słowiańskim⁶⁵.

Dawniejsza historiografia dodawała do wymienionych jeszcze dwie inne łacińskie legendy: *Subtrahente se* i *Diffundente sole*. Dziś uznaje się, że pierwsza z nich jest tożsama z rozdziałem IV legendy Krystiana, druga natomiast (zwykle w rękopisach połączona z homilią *Factum est*) jest przeróbką trzech jej pierwszych rozdziałów⁶⁶.

Oprócz tekstów łacińskich jest nam także znana starosłowiańska legenda o św. Ludmile, tzw. *Proložnoe žitie Lúdmily*, zamieszczona w ruskim *Prologu* jako czytanie na dzień 16 października⁶⁷. Ów *Prolog* był średniowiecznym zbiorem zawierającym krótkie żywoty prawosławnych świętych, czytania na ważniejsze cerkiewne uroczystości, kazania, pouczenia i historyczne opowieści. Materiał ułożo-

und die Echtheit Christians, Prag 1906, s. 212; R. Urbanek, *Legenda t.zv. Kristiána ve vývoji předhusitských legend václavských i ludmilských*, sv. 1, Praha 1947, s. 166; zob. Tež N.W. Ingham, *Sources on saint Ludmila*. II, *The translations of hier relics*, [w:] *Slavic linguistics, poetics, cultural history. In Honor of Henrik Birnbaum on his Sixtieth Birthday 13 December 1985*, ed. by M.S. Flier, D.S. Worth, „International Journal of Slavic Linguistics and Poetics” 1985, 31/32, s. 197–206.

⁶² P. Kubín, dz. cyt., s. 87.

⁶³ Wydany [w:] J. Förster, *Arbeo z Freisingu. Život a umučení svátého Jimrama, mučedníka*, Praha 2007, s. 31–83.

⁶⁴ Szczegółowo na ten temat J. Nastalska-Wišnicka, dz. cyt., s. 53–65.

⁶⁵ R.O. Jakobson, *Russkie odgoloski drevnečešskich památnikov o Lúdmile*, [w:] *Kul’turnoe nasledie Drevnej Rusi. Istoki, stanovlenie, tradicii*, Moskva 1976, s. 46–50.

⁶⁶ J. Ludvikovský, *Latinské legendy českého středověku*, „Sborník Prací Filosofické Faculty Brněnské University” 1973–1974, Ř.E. 18–19, s. 277.

⁶⁷ F.V. Mareš, *Proložnye žitiä češských svátých v rukopisách Puškinskogo doma*, „Slavia” 1965, 34, n. 3, s. 353.

no w nim według porządku chronologicznego, zgodnego z rokiem liturgicznym⁶⁸. Ruską jego wersję przełożono z greckiego oryginału tzw. *Synaxarionu*, zestawionego około roku 1000⁶⁹. Najstarsze opracowanie *Prologu* pojawiło się po roku 1132, do greckiego oryginału dodano wówczas żywoty lokalnych świętych⁷⁰. Dopiero jednak w drugiej jego redakcji, powstałej w końcu XII wieku, znalazła się legenda o św. Ludmile. Jest ona dowodem istnienia jakiegoś dłuższego żywota czeskiej świętej, spisane zapewne w niedługim czasie po jej śmierci w języku starosłowiańskim⁷¹. Prologowa legenda o św. Ludmile powstała najprawdopodobniej jako jego skrócenie i przepracowanie⁷².

Uzupełnienie wiadomości o Ludmile przynoszą również liczne teksty hagiograficzne poświęcone św. Waclawowi, powstałe od X do XIV wieku w języku łacińskim i starosłowiańskim⁷³. Najstarszą, bliską opisywanym wydarzeniom jest *Pierwsza Starosłowiańska Legenda*⁷⁴, z X wieku pochodzą ponadto łacińskie żywoty *Crescente fide*⁷⁵, legenda Gumpolda⁷⁶ i wspomniana wyżej legenda Krystiana. O Ludmile wspominają również teksty późniejsze: jedenastowieczne *Oportet nos fratres*⁷⁷ i *Druga Starosłowiańska Legenda*⁷⁸, powstałe pod koniec XII wieku legendy prologowe o życiu i śmierci św. Waclawa, trzynasto- i czternastowieczne

⁶⁸ W. Christova, *Prolog v russoj i ũznoslavãnskoj pi'smennosti*, [w:] *Tradycje Cyryla i Metodogo w językach i literaturach słowiańskich. Język piśmiennictwa słowiańskiego do XIV wieku*, red. A. Bartoszewicz, R. Pawłowa, Warszawa 1995, s. 39.

⁶⁹ Staroruski redaktor uznał błędnie określenie wstępu *Prologos* za tytuł całości i nazwa taka przyjęła się powszechnie. Zob. U. Wójcicka, *Siedem wieków literatury dawnej Rusi*, Bydgoszcz 1994, s. 11.

⁷⁰ Por. M.N. Speranskij, *Istoriã drevnerusskoj literatury*, Moskwa 1914, s. 197–203; A.I. Rogov, *Žizneopisanîã pervych češskich knãzej v drevnerusskoj pi'mennosti i kul'ture*, [w:] *Skazaniã o nača-le Češského Gosudarstva...*, s. 22.

⁷¹ Pogląd o istnieniu obszerniejszej starosłowiańskiej legendy o św. Ludmile wyrażali m.in. J. Peckař, dz. cyt., s. 204; *Sbornik staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile*, uspoř. J. Vajs, Praha 1929, s. 34, 60; M. Weingart, dz. cyt., s. 949 n; F. Chaloupecký, dz. cyt., dil. 2, č. 2, s. 33; R.O. Jakobson, *Russkie otgoloski drevnečešskich památnikov o Lúdmile*, [w:] *Kul'turnoe nasledie Drevnej Rusi. Istoki, stanovlenie, tradicii*, red. G.A. Gubimova, Moskva 1976, s. 47.

⁷² P. Meduna, *Ludmila z kraje slovanského*, [w:] *Nomine Liudmilam...*, s. 15.

⁷³ Por. A. Kuźmiuk-Ciekanońska, *Legenda w legendzie – święta Ludmiła na tle łacińskich żywotów św. Waclawa*, [w:] *Legenda – problem badawczy. I Warsztaty Mediewistyczne*, red. Z. Piłat, D. Prucnal, L. Wojciechowski, Lublin 2013, s. 56.

⁷⁴ I SL RV, s. 34–58.

⁷⁵ *Passio s. Vencezlai incipiens verbis Crescente fide christiana. Recensio bavarica*, rec. J. Emmler, [w:] *Fontes Rerum Bohemicarum*, Vol. 1, Praga 1878, s. 183–190 [dalej cyt.: *Crescente*].

⁷⁶ Legenda Gumpolda została spisana w latach 80. X wieku. Wydanie: *Gumpoldi Mantuani episcopi Passio sancti Vencezlai martyris*, [w:] *Fontes Rerum Bohemicarum*, t. 1, s. 146–166 [dalej cyt.: *Gumpold*].

⁷⁷ *Die Wenzelslegende „Oportet nos fratres”*, [w:] J. Peckař, dz. cyt. [dalej cyt.: *Oportet*].

⁷⁸ *Legenda Nikol'skogo*, [w:] *Skazaniã o nača-le...*, s. 69–105 [dalej cyt. II SL].

redakcje *Ut annuncietur*⁷⁹ i *Oriente iam sole*⁸⁰ oraz czternastowieczna legenda autorstwa cesarza Karola IV⁸¹.

Teksty hagiograficzne nie są źródłami o charakterze biograficznym. Dziejowe wydarzenia mieszają się w nich z wątkami niehistorycznymi, zrodzonymi z pobożnej fantazji. Ich głównym tematem jest przedstawienie głównego bohatera w kontaktach z *sacrum*, wyeksponowanie jego świętości, w przypadku opisu męczenników ukazanie ich gotowości na śmierć za Chrystusa. Stąd w hagiografii świętoludmilskiej i świętowaclawskiej obraz cnotliwej i pobożnej matrony, uosabiany w postaci Ludmiły, ukazano na tle negatywnych cech jej antagonistki i morderczyni Drahomiry. Pierwsza była opisywana jako „pobożna” (*religiosa*)⁸², „służebnica Chrystusowa” (*Christi famula*)⁸³, „czcigodna i pobożna” (*venerabilis et devota*)⁸⁴, „święta i czcigodna matrona” (*santa ac venerabilis matrona*)⁸⁵. Legenda *Fuit* nazywa ją *pes claudorum* i *oculus cecorum*⁸⁶. Była matką biednych, pocieszycielką sierot i wdów⁸⁷. W legendzie Krystiana czytamy o jej dziełach miłosierdzia⁸⁸, trosce o duchowieństwo i kościoły⁸⁹. Miała być pokorna, szczodra w udzielaniu jałmużny, wytrwała w nocnych czuwaniach, oddana modlitwie i cierpliwa⁹⁰. Jej postawie przeciwstawiona została pycha i zuchwałość Drahomiry⁹¹. Przyrównywano ją do biblijnej „Jezebel, która w swojej nieprawości zabijała proroków”⁹². Głównym stawianym jej zarzutem była nienawiść względem wiary chrześcijańskiej i jej wyznawców⁹³.

⁷⁹ P. Devos, *Le Dossier de S. Wenceslas dans un manuscrit du XIII siècle (Codex Bollandinus 433)*, AB 82 (1964), s. 106–131 [dalej cyt.: *Ut annuncietur* I (a)]; *Vita sancti Wenzeslai incipiens verbis „Ut annuncietur”*, ed. A. Podlaha, Pragae 1917 [dalej cyt.: *Ut annuncietur* II].

⁸⁰ *Die Wenzelslegende „Oriente iam sole”*. (*Die erste Rezension*), [w:] J. Pěkař, dz. cyt., s. 409–430 [dalej cyt.: *Oriente* I]; *Legenda sancti Wenceslai incipiens verbis „Oriente iam sole”*. *Recensio secunda*, ed. Z. Uhlíř, [dostęp: http://digit.nkp.cz:1111/cgi-bin/c1250.bat/mnscr/i_c.25/0001r.html...001v.html1998]

⁸¹ A. Blaschka, *Die St. Wenzelslegende Kaiser Karl IV (Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte; 14)*, Prag 1934, s. 63–80 [dalej cyt.: *Carol*].

⁸² Kristian, s. 26.

⁸³ Tamże, s. 24, 30, 34.

⁸⁴ Tamże, s. 30.

⁸⁵ Tamże, s. 32.

⁸⁶ *Fuit*, s. 470.

⁸⁷ Tamże, s. 470.

⁸⁸ Kristian, s. 26.

⁸⁹ Tamże, s. 26–28.

⁹⁰ Tamże, s. 28–30.

⁹¹ Tamże, s. 30.

⁹² Tamże, s. 26: *Iezabeli illi assimilendam, que prophetas malicia sua trucidavit*.

⁹³ Tamże, s. 34.

Z powodu charakteru źródeł hagiograficznych niezwykle trudnym zadaniem jest wyłuskanie z owych opowieści śladów rzeczywistych wydarzeń historycznych. Co zatem stało się po śmierci Wratysława i jaka była główna przyczyna konfliktu między Ludmiłą a jej synową? Z wypowiedzi hagiografów i dociekań historyków wynika, że powody mogły być przynajmniej cztery: żądza władzy Drahomiry i ambicje obu kobiet dotyczące regencji, sprawa wychowania następcy tronu, różnice religijne, a wreszcie także inne zapatrywania na ówczesną politykę zagraniczną.

Spróbujmy odtworzyć sytuację, jaka zaistniała po śmierci Wratysława. Waclaw został wezwany przez dostojników do Pragi i z „woli ludu” ustanowiony księciem⁹⁴. Ponieważ był jeszcze małoletni, decyzją *cuncti satrapae* wraz z młodszym bratem Bolesławem⁹⁵ został oddany pod opiekę babki Ludmiły⁹⁶. Niewątpliwie decyzja ta nie mogła się podobać matce chłopców i mocno ugodziła w jej dumę. Nic dziwnego, że kwestionowała ostro metody wychowawcze teściowej. Ślad jej sprzeciwu możemy odnaleźć w tekście przekazanym przez *Drugą Starosłowiańską Legendę o św. Waclawie*. Hagiograf włożył w jej usta skargę: „Co mamy czynić? Oto ten, który ma zostać księciem, zepsuty przez duchownych i moją świekrę, stał się podobny mnichowi”⁹⁷. W jej głowie musiała zaświtać myśl o pozbyciu się rywalki i wygnaniu kleru, który obarczała winą za zbyt duży wpływ zarówno na Ludmiłę, jak i Waclawa. Nienawiść wdowy po Wratysławie do wiary chrześcijańskiej była często wysuwana jako główny powód jej niechęci do głęboko wierzącej teściowej⁹⁸. Wydaje się jednak, że to nie kwestie religijne zdecydowały o końcowym akcie tego dramatu.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że poprzez powierzenie małoletniego władcy babce, a Drahomirze regencji została faktycznie rozdzielona władza w kraju⁹⁹. Regentka

⁹⁴ Informację tę znajdujemy niemal we wszystkich poświęconych mu tekstach hagiograficznych. Zob. Crescente, s. 183; Gumpold, s. 149; Kristian, s. 28; Oriente I, s. 409.

⁹⁵ W czternastowiecznej legendzie *Hystoria nova de sancto Wenceslao martyre* autorstwa cesarza Karola IV czytamy, że Ludmiła była wychowawczynią wyłącznie starszego z chłopców, natomiast młodszego miano pozostawić jego matce. Takie postawienie sprawy miało zapewne wytłumaczyć złe skłonności Bolesława i jego późniejszy udział w zamordowaniu brata. Zob. Carol, s. 65.

⁹⁶ Kristian, s. 28–30: *Sed quoniam puericie vel adolescencie necdum perfecte florem inundaverat, inito cuncti satrape prudenti consilio, beate memorie Liudmille, Christi famule, ducem ipsum rudem cum fratre suo Boleslao educandos commiserunt, donec illis robur etatis favente Deo accresceret*; por. Ut annuncietur I (a), s. 107; Oriente I, s. 409.

⁹⁷ II SL, s. 73.

⁹⁸ Gumpold, s. 154: [Waclaw w swoim widzeniu mówi, że jego babka poniesie śmierć] *pro christiani nominis ac fidei professione*; podobnie Oportet, s. 398: [Drahomira mówi do swych popieczników] *Ula socrus mea Liutmila contempriit cerimonias deorum nostrorum, colit unum regem celorum, nutrit et fovet ordines clericorum et amatrix est odiose relligionis christianorum. Quapropter si meo consilio cicius ipsa non morietur, procul dubio ritus noster delebitur*.

⁹⁹ I SL RV, s. 37: *Bâšeta bo oba mala, mati že eû Dorogomir' utverdi zemlû i lûdi svoâ ustroi*; Kristian, s. 30: *viduata viro solio eiusdem utebatur*.

dysponowała książęcym majątkiem i drużyną, działania Ludmiły wspierali możni¹⁰⁰. Żadna z kobiet nie miała zatem pełni władzy. Na dodatek były od siebie zależne. Ta sytuacja nie mogła odpowiadać żadnej z nich.

W legendzie, rozpoczynającej się od słów *Fuit in provincia Boemorum*, hagiograf wyraźnie wskazuje na rosnące rozdrażnienie Drahomiry. Według niej teściowa otrzymała zbyt dużo władzy i ma za wiele do powiedzenia w kwestii rządów państwem. Aby móc rządzić samodzielnie, konieczne jest zatem pozbycie się rywalki, bo inaczej ona zrobi to pierwsza¹⁰¹.

Eskalacja sporu mogła być związana ze zmianą sytuacji politycznej. Dotychczasowy sojusznik, bawarski książę Arnulf, zawarł przymierze z królem Henrykiem I. Musiało to wywołać w Pradze uzasadnione obawy. Saksonia stanowiła od jakiegoś czasu największe zagrożenie dla ziem czeskich. Tradycyjnie przyjmuje się, że Ludmiła zgodziła się z decyzją Arnulfa, uznającą władzę saskiego władcy, zaś Drahomira była jej przeciwna¹⁰². Legendy o tym nie wspominają i wszelkie dywagacje na ten temat pozostają jedynie hipotezą.

Pewna jest natomiast wzmianka o usunięciu się Ludmiły z książęcego dworu w Pradze do Tetina¹⁰³. Bliższe okoliczności tej decyzji są jednak owiane tajemnicą. Możemy przypuszczać, że księżna dowiedziała się o knowaniach synowej na swoje życie i nie mogąc się skutecznie bronić na miejscu, uciekła, aby je ocalić. Hagiografowie jej decyzję przypisują pokorze. Uznają, że dobrowolnie wycofała się z życia politycznego, oddając synowej dzieci i władzę. Sama miała od tego momentu myśleć wyłącznie o modlitwie i służbie Chrystusowi¹⁰⁴. Słowom tym przeczy niewątpliwie miejsce, do którego się udała, mianowicie pobliski Pradze Tetin. Gdyby ucieczką pragnęła tylko ocalić życie, schroniłaby się zapewne w jakimś dalszym grodzie lub za granicą, chociażby w Bawarii. Wybór Tetina skłania

¹⁰⁰ N. Profantová, *Kněžna Ludmila...*, s. 100.

¹⁰¹ Kristian, s. 30: *malisque suspicionibus artatur, estimans ob educationem iuvenum, quos socru sui cunctus commiserat populus educandos, se regno rebusque privari, illamque sibi dominatum nanciscituram universum*. Zob. P. Kubín, dz. cyt., s. 83.

¹⁰² D. Třeštík, *Počátky Přemyslovců...*, s. 369.

¹⁰³ Kristian, s. 30: *a civitate metropolitana se cum suis auferens, castellum quoddam haut longe positum, cui vocabulum inest Tetin*.

¹⁰⁴ Tamże, s. 30: *Venerabilis autem et devota Christi famula Liudmila hoc agnito, humilitatis atque paciencie arripiens arma contra arrogancie stimulum, per internuncios mandare studuit nurui, inquiens: Non aliqua regni tui porcio male blandientis cupiditatis animum invasit meum neque tui dominacionem cupio ullam habere. Recipe filios tuos, et ut animo libet, regna cum illis, michimet vero libertatem concede serviendi omnipotenti Christo, quocunque tibi locorum placet. Verum ut adsolet fieri semper, ut in quantum se humilitas pro Deo incurvaverit, in tantum se arrogancie fastus, dyabolo impingente, erigat, mitissimam atque benignissimam precem sancte Liudmile ductrix, nurus videlicet sua, non solum suscipere, verum insuper audire contempsit. Quod cernens Christi famula, memorans illud apostolicum: Nolite resistere malo, sed date locum ire*.

do przypuszczenia, że nie chciała ona tracić z oczu tego, co dzieje się w stolicy. Być może czekała na jakieś wsparcie od sojuszników¹⁰⁵. O takim jej motywie świadczy także dalsze zachowanie Drahomiry. Gdyby jej teściowa rzeczywiście złożyła broń, mogłaby bez przeszkód świętować zwycięstwo. Odzyskała przecież wpływ na wychowanie synów i przejęła całą władzę. Ona jednak rozumiała, że to jedynie chwilowy tryumf. Postanowiła wyeliminować Ludmiłę ostatecznie, nim będzie za późno.

Wydarzenia, jakie miały miejsce w Tetinie, najbardziej szczegółowo zrelacjonował Krystian¹⁰⁶. Do miejsca pobytu księżnej została wysłana zbrojna drużyna pod dowództwem Tunny i Gommona¹⁰⁷. W godzinach wieczornych w sobotę 15 września 921 roku¹⁰⁸ wyłamali podwoje i drzwi domostwa, w którym przebywała i wpadli do jej sypialni¹⁰⁹. Żywotopisarz przekonuje, że planowane morderstwo nie było dla niej zaskoczeniem. Już wcześniej przygotowała się na śmierć, jak przystało chrześcijance, odbyła spowiedź i wysłuchała mszy świętej¹¹⁰. Od oprawców oczekiwała jednak odpowiedzi, jakimi kierują się motywami¹¹¹. Nie usłyszała jej, została brutalnie wyciągnięta z łóża i rzucona na ziemię. Zrozumiała, że oprawcy przybyli, aby ją zabić, nie negocjować. Nie prosiła ich zatem o życie, a jedynie o to, aby ścięli jej głowę. Chciała przelać krew za wiarę na podobieństwo męczenników¹¹². Taki sposób jej uśmiercenia był jednak mordercom zakazany. Drahomira chciała

¹⁰⁵ N. Profantová, *Kněžna Ludmila...*, s. 108 n.

¹⁰⁶ Kristian, s. 34–38; por. Fuit, s. 473–475. O wydarzeniu tym wspominają również inne legendy świętowaclawskie. Zob. np. Crescente, s. 185; Oportet, s. 398–399; Oriente I, s. 410; Carol, s. 66.

¹⁰⁷ Wiele wskazuje, że byli oni Waregami, ale przypisywano im również pochodzenie skandynawskie lub bawarskie. Zob. J. Ludvikovský, *Tunna und Gommon – Wikinger aus der Prager Fürstengfolgschaltf*, „Folia Diplomatica” 1971, 1, s. 171–188.

¹⁰⁸ PŽL, s. 107: *I ako priât konec' žitiû v den' subotnyi pervyi čas nošci*.

¹⁰⁹ Kristian, s. 36: *Vespere vero facto, supra notati tyranni domum illius aggressi, valvas discrum-pentes, reliquos sociorum forinsecus armatos frameis clipeisque statuunt, ipsi autem capitanei homicide Tunna Gommoque paucis secum assumptis cubiculum, quo Dei famula incumbibat, ostium disrumpentes ingrediuntur bachantes*.

¹¹⁰ Tamże, s. 34–36: *Prescia vero Christi memorata famula futurorum, antefatum presbiterum suum Paulum accersiens, monuit eum sacra missarum sollempnia modulari confessionemque suam ante Scrutatorem cordium effundens benignissime, conscia iam de percipiendis beneficiis Altissimi, armis se ipsam fidei totam muniens, oracioni procumbens, Deo preces effudit, quo eius spiritum, quem ipse creaverat, in pace dignaretur suscipere*.

¹¹¹ Tamże, s. 36: *Quibus beata Liudmila humili sub voce: Quenam, inquit, vos repentina vesania agitat? [...] Verum si qua in vobis mea iniquitas inest, intimate queso*.

¹¹² Tamże, s. 36: *At illi furientes, saxis rigidiores, aures ad hec obdurantes, non veriti sunt manus in eam proprias inicere, lectoque extractam terretenus proiecerunt... inquit: Mei interitus causa si adventastis, obsecro, ut mucrone auferatis caput. Exemplo martyrum sanguinem fundendo testimonium Christo perhibere gestiens, ac palmam martyrii cum ipsis sine fine percipere optans, toto desiderio ad superne vite patriam anhelabat*. D. Třeštk (Vražda kněžny Ludmily, „Dějiny a Současnost” 1990, 12, č. 2, s. 10 n) uważa uduszenie Ludmiły za mord rytualny.

zapobiec temu, co i tak ostatecznie się stało, czyli uznaniu zabitej męczennicą¹¹³. Ludmiła została uduszona sznurem zarzuconym jej na szyję¹¹⁴.

Zlecając zabójstwo Drahomira odniosła pozorne zwycięstwo. Krystian podkreśla, że zagarnęła cały majątek zabitej, obdarzywszy hojnie złoczyńców *auri argentineque vesteque preciosa*¹¹⁵. Dopuściła ich także do rządów i rady, czyniąc najwyższymi dostojnikami w państwie¹¹⁶. Szybko pozbyła się sojuszników Ludmiły, zwłaszcza duchownych¹¹⁷. Ich prześladowanie nie było prawdopodobnie skierowane przeciw wierze chrześcijańskiej¹¹⁸. Chodziło raczej o wystąpienie przeciw Bawarii i tym, którzy jej sprzyjali. Przypuszcza się, że Drahomira sprzeciwiła się sojuszowi Arnulfa z Henrykiem I. Dowodzi tego bawarska wyprawa na Czechy w 922 roku, którą znamy z przekazów niemieckich roczników¹¹⁹. Wojska bawarskie nie spotkały zapewne większego oporu. Być może jedyną odpowiedzią Drahomiry na tę akcję była zgoda na swobodne przejście przez Czechy wojsk madziarskich w 924 roku. Niemniej pozytywną konsekwencją wyprawy Arnulfa był powrót wygnanego duchowieństwa do Czech¹²⁰.

W niedługim czasie od opisywanych zdarzeń z jakiegoś bliżej nieznanego powodu doszło do konfliktu między Drahomirą a jej dostojnikami, których uprzednio tak hojnie obdarowała¹²¹. Być może zaczęli mieć coraz bardziej wygórowane

¹¹³ Tamże, s. 6–11; N. Profantová, *Život...*, s. 28.

¹¹⁴ Kristian, s. 36–38: *Funesti ergo carnifices preces eius verbaque spernentes, fune gutturi eius inmisso suffocacione vitam illi abstulerunt presentem, victure in evum cum eo, quem semper dilexerat, Iesu Christo domino.*

¹¹⁵ Tamże, s. 38.

¹¹⁶ Tamże, s. 38–40.

¹¹⁷ Crescente, s. 185: *Et prebyteros multos cum clero, privantes substantia, eiecerunt de terra*; Gumpold, s. 154: *Hac denique sagacis conjectura praedivinationis mens veri conscia minime frustratur; sed ut interpretacionis congrua sonuerunt indicia, erga iam scriptae peremptionem matronae, clerique longo adiacentium ambitu regionum in eius subiectionem, immo mitissimam largitatem se prompte concedentis ferocem expulsionem, ordine incorrupto non longo post cuncta iam constat fuisse impleta*; Kristian, s. 34: *cleri nostro inclusi tutamine, miserabilem prefigit e regno expulsionem tociousque substance non debitam amissionem*; II SL, s. 77: *I posem progonenie veliko byst' klirikom po vsei zemli*; Oportet, s. 398: *Primum autem orietur in clerum nostrum maxima persecutio et exinde fit catholice fidei lacrimosa destructio*; Ut annuncietur, s. 9: *nam valuas ecclesiarum obstruens, clericos et sacerdotes de patria pulit.*

¹¹⁸ D. Třeštík, *Počátky Přemyslovců...*, s. 374.

¹¹⁹ *Annales Ratisponenses*, ed. W. Wattenbach, [w:] MGH Script, Bd. 17, Hannover 1841, s. 583: *Arnolfus in Bohemiam*; *Annales sancti Rudberti Salisburgenses*, [w:] MGH Script, t. 9, Hannover 1851, s. 771: *Arnoldus dux in Boemiam cum exercitu vadit*; *Auctuarium Garstense*, [w:] MGH Script, t. 9, Hannover 1851, s. 565: *Arnoldus dux Bavarie in Boemiam cum exercitu proficiscitur.*

¹²⁰ P. Charvát, *Václav, kníže Čechů*, Praha 2011, s. 128.

¹²¹ Kristian, s. 38–40: *Qua de re excrevit dissensio odiumque permaximum inter ipsos primarios supra notatos, Tunnam videlicet Gommonemque dominamque ipsorum, ita ut omnis cogitatus sermoque domine de interita eorum die noctuque versaretur.*

żądania w zamian za zbrodnię, której się dopuścili. Udało im się również zniechęcić do siebie swoich towarzyszy¹²². Nic dziwnego, że władczyni zaczęła przemyślać, jak się ich pozbyć. Przejęty strachem o swe życie Tunna zbiegł z Czech wraz z krewnymi. Nigdy już do kraju nie powrócił, żyjąc na wygnaniu „jako włóczęga i zbieg”¹²³. Drugi z zabójców Ludmiły Gommon także próbował uciec, ale został schwytyany i skazany na karę śmierci razem ze swoim bratem¹²⁴. Wściekła Drahomira swoją złość przelała na potomków dawnych współpracowników, każąc stracić wszystkich od najstarszego do najmłodszego¹²⁵. Wydarzenia te Krystian potraktował jako pierwszy znak świętości Ludmiły i sprawiedliwą karę za grzech¹²⁶.

W państwie ciągle nie było spokoju. Autor *Pierwszej Starosłowiańskiej Legendy* przekazał, że panowie czescy powstali przeciwko sobie, ponieważ nie miał kto utrzymać porządku¹²⁷. Słowa te mogą być śladem konfliktu między stronnictwami Drahomiry i Ludmiły, ale jakieś walki miały miejsce również w późniejszym okresie, kiedy Waclaw dojrzał do objęcia samodzielnych rządów, czyli około roku 924. Według Krystiana doszło wówczas do rozlewu krwi¹²⁸, a w starciu zwyciężył obóz ksiączęcy¹²⁹.

Pierwszą samodzielną decyzją młodego księcia było uroczyste przeniesienie ciała Ludmiły z Tetina do kościoła św. Jerzego w Pradze. Wydarzeniom tym, opisanym szczegółowo przez Krystiana, towarzyszyły cudowne znaki. Ciało zmarłej

¹²² Tamże, s. 38: [...] *coevos coetaneosque suos ceperunt contemptui habere omnes.*

¹²³ Tamże, s. 40: *Quod cernens memoratus Tunna tyrannus, irruente in se pavore horribili, cunctis cum sibi affinitate iunctis ex eadem provincia fuga labens, omnibus exosus, vagus profugusque huc illucque versatus est, nemoque ex stirpe illius progenitus in propria ulterius reditum habuit.*

¹²⁴ Tamże, s. 40: *Gommo autem cum fuge latibulum germano cum suo quereret, comprehensus atque capitali sententia addictus, cum fratre vitam presentem pariter et futuram amisit.*

¹²⁵ Tamże, s. 40: *At vero domina eorum, cernens eos fugientes, omnem venenosi pectoris furorem in posteros eorum diffundens, universos eorum a maiore usque ad minimum una die unaque sententia perdidit.*

¹²⁶ Tamże, s. 40: *Hocque primum signum sancte Liudmile claruit, dum Dei disponente providencia ex interfectoibus eius nullus superfuit.*

¹²⁷ I SL RV, s. 37: *Razgordeša že muži češ'sky i v'staša na sâ, un bo im bâše knâz'.*

¹²⁸ Kristian, s. 44: *Orta est postmodum pro eiusdem rei causa variisque rebus aliis dissidio pergrandis viros inter ipsos primarios, qui lateri ducis religiosi inherebant, et inter reliquos, qui partes nequissimas domine impie iuvabant. Divisique sunt consiliarii in invicem et primates terre, discordiarumque inter eos spine pullulaverunt ad sanguinis usque effusionem; por. Oportet, s. 401: *Maxime tamen ab his flagiciosius civibus orta est hec murmuratio vel perturbatio, quorum iam diu propter odium nominis christiani in sanctum dei armata erat coniuratio; Oriente I, s. 410: *Et exinde cum cohorte infidelium sibi adherente importuna ei esse cepit, minis et contumeliis eum afficiens.***

¹²⁹ Kristian, s. 44–46: *parsiustorum [...] prevaluit tamen adversus partem multimodam [...] iniquorum; por. Oportet, s. 402: *Deinde tanti ducis timore coacti, superba mentium fastigia deposuerunt, et solitas insidias aliquamdiu temporis sibi ponere cessaverunt.**

nie uległo rozkładowi¹³⁰, jej twarz jaśniała jak u żywej i nawet szaty wyglądały tak, jakby były utkane tego samego dnia¹³¹, a z otwartego grobu wydobywał się cudowny zapach¹³². Miało to dowodzić jej świętości. Po dopełnieniu obrzędów relikwie ułożono na marach i przewieziono z Tetina do Pragi¹³³. Powitały je rzesze wierzniych z księciem na czele¹³⁴. Kapłani, śpiewając psalmy i pieśni, wnieśli je następnie do kościoła i umieścili na posadzce przed ołtarzem¹³⁵. Ciało zostało odsłonięte przed wiernymi, aby zobaczyli, że jest nienaruszone i przyjęli męczennicę jako swoją patronkę¹³⁶. Opis ten jest zgodny z typowymi zwyczajami translacyjnymi, które w X wieku miały wartość kanonizacji¹³⁷. *Canonisatio corporis* sprawowano uroczystie, w obecności władz kościelnych i ludu¹³⁸. Można się domyślać, że Waclaw, podejmując owo przedsięwzięcie, chciał nie tylko przeciwstawić się matce, ale również zapewnić Czechom obecność świętej wywodzącej się z panującej dynastii¹³⁹. Mając taką patronkę, mógł rozpocząć starania o biskupstwo. Zapewne przyświecał mu taki cel, gdy połączył pogrzeb Ludmiły z poświęceniem kościoła św. Jerzego, mającego być miejscem jej spoczynku¹⁴⁰. Waclawa w jego poczynaniach wspierali dawni sojusznicy Ludmiły, którzy uratowali życie, „ukrywszy

¹³⁰ Tamże, s. 48: *Qui concite surgens humumque velocius amovens, cum sibi iunctis sodalibus in-venerunt corpus sacrum ab omni corruptione seiunctum, preterquam quod supra memini, videlicet vultum eius pulverulentum, quod ei de fractura cooperuli, dum amoveretur, insederat.*

¹³¹ Tamże, s. 50: *Cuncti quod intuentes, magnalia Christi indefessis vocibus personavere, nemo-que obsistere veritati quibat, quoniam cunctis patebat integritas corporis ac capillorum firmitas vul-tusque nitescebat, veluti in hac constituta vita, vestimentorum insuper pulchritudo integritasque ta-lis splendebat, ac si eodem texta forent die.*

¹³² Tamże, s. 40: *Nam ex eiusdem monumento tanta flagrantia miri ac suavissimi odoris ema-navit, que cunctorum aromatum florumque odoramenta evinceret.*

¹³³ Tamże, s. 48: *Riteque cunctis sollempniter peractis, feretro eam locantes, duorum terga equ-orum onerant, sicque eadem nocte metropolim usque ad urbem, Pragam scilicet, constanter properant.*

¹³⁴ Tamże, s. 50: *Sole terram irradiante iubareque tenebras propellente, accito clero turbaque fi-delium, processione cum ingenti obvius ire properat. Occurrunt autem illi et fideles geruli, vehentes sepe memoratam glebam sancte Liudmile.*

¹³⁵ Tamże, s. 50: *Quam statim sacerdotes et levite alacriter suis inponentes humeris, benedicen-tes Deum cum psalmis ac laudibus, intulerunt urbi ecclesiamque ingressi altari coram pavimento sta-tuere strepitumque sonitu ingentem personavere.*

¹³⁶ Tamże, s. 50: *Consilio dehinc princeps inito cum sacerdotibus, plebe coram cuncta corpus eius detexerunt, ut omnes fidem adhiberent incorruptam eam a Christo domino fuisse servatam.*

¹³⁷ Zob. np. M. Heinzelmann, *Translationsberichte und andere Quellen des Reliquienkultes*, Turnhout 1979; A. Angenendt, *Heilige und Reliquien. Die Geschichte ihres Kultes vom frühen Chri-stentum bis zur Gegenwart*, München 1997.

¹³⁸ H. Misztal, *Procedura kanonizacyjna pierwszego tysiąclecia*, [w:] *Kanonizacja św. Wojciecha i dziedzictwo jego kultu*, red. J. Strzelczyk, Cz. Pest, W. Polak, Lublin 2001, s. 26.

¹³⁹ N. Profantová, *Kněžna Ludmila...*, s. 115.

¹⁴⁰ Kristian, s. 52: *Ingentique zelo divino accensus princeps prefatum antistitem humili prece exoravit, usque ad se dignaretur quatinus venire ac corpus ipse sepulture daret basilicamque, adhuc que benedictione pontificali carebat, dedicaret [...] [coepiscopus] Adveniensusque in primis templum*

się i rozproszywszy po różnych kryjówkach¹⁴¹. Księżę przywołał ich z powrotem, przywróciwszy dawne dobra i dodawszy nowe¹⁴². Było widoczne, że jego polityka będzie zgodna raczej z linią babki niż matki.

Konflikt Waclawa z matką, którą podejrzewał o zamach na swoje życie¹⁴³, zakończył się wygnaniem Drahomiry i jej sprzymierzeńców z Pragi. O tym wydarzeniu informuje kilka przekazów. Należy do nich *Pierwsza Starostwoiańska Legenda*¹⁴⁴ oraz *Proložnoe Žitie Vâčeslava*, z którego dodatkowo dowiadujemy się, że miejscem wygnania matki Waclawa była Budecz¹⁴⁵. Ta ostatnia informacja jest jednak mało wiarygodna¹⁴⁶. O wypędzeniu księżnej z ojczyzny wspomina również Krystian i późniejsi autorzy legend, wykorzystujący jego przekaz¹⁴⁷. Gdzie Drahomira spędziła ten okres, nie wiadomo. Po upływie czasu, gdy uspokoiło się wrzenie w kraju, Waclaw sprowadził ją z powrotem¹⁴⁸. Została jednak całkowicie pozbawiona wpływu na rządy¹⁴⁹. Prawdopodobnie dopiero wówczas usunęła się do Budczy, będącej zaopatrzeniem czeskich księżnych¹⁵⁰. W dziejach państwa Przemyślidów

Domino consecravit. Post hinc sex elapsis dierum circulis suprafatum corpusculum tumulavit eodem in loco, quo aqua inundaverat.

¹⁴¹ Tamże, s. 38: *Clerus vero eius cunctus universique vernaculi utriusque sexus pastore perempto in diversa sparsi diversis in latibulis latitantes, vitam presentem sibimet conservavere.*

¹⁴² Crescente, s. 185: *Et reduxit de exilio presbiteros et clericos cum gaudio magno*; Gumpold, s. 156: *clerici patria bonisque privati, benigna largitate revocantur*; Ut annuncietur II, s. 11–12: *In tempore eciam illo missis undique nunciis revocavit cum honore magno sacerdotes et clericos, quos expulerat nephanda mater eius, restituit ablata, adidit et plura, pro preteritisque tribulationibus tamquam pater piissimus illos maximis in Christo gaudiis refovebat.*

¹⁴³ I SL RV, s. 37: „*Hoščet' tá Boleslav ubiti s mater' ũ s' veščav i s muži svoimi*”; por. PŽV, s. 112: *Pervoe že naustiša Vâčeslava da otženet' mater' svoŭ, rkušče „Hoščet' že ubiti s bratoma, ako že i preže ubila est' babu tvoŭ Lŭdmilu*”.

¹⁴⁴ I SL RV, s. 37: *Psi slii, iže beša Vâčeslava naučili vydati mater' svoŭ bez viny.*

¹⁴⁵ PŽV, s. 112: *I otgna mater' svoŭ v Budoč' i pomale pokaâv'sâ, privede ego k sobe.*

¹⁴⁶ Szeroko na ten temat zob. V. Davidek, *Co bylo před Prahou?*, Praha 1970, s. 67–87, 128.

¹⁴⁷ Kristian, s. 46: *Wenceslaus... corde consilium captavit, quo genitricem suam, que causa tocius nequicie inerat, perturbaret e patria, quatinus ea propulsa cunctisque consentaneis eius viris impiis invicem furor discordiarum sopiretur pax*; II SL, s. 78: *načalnicu mater' svoŭ i zemlâ svoeâ izgnaot sebe*; Ut annuncietur II, s. 11: *Quod uidens princeps prudentissimus et perpendens, quia nullis ad fidem Christi illam quiet alicere modis, eam utpote pacis inimicam, ac scandalorum concitatricem aveque sue beate Ludmille impiam perfocatricem de terminis sue eiecit potestatis*; Oriente I, s. 411: *Dolens proinde dux pacificus et tamquam blasphemariam et suffocatricem avie sue beate Ludmille, de terminis eiecit sue potestatis, ne sui perversitas exempli ruina Christi fidelium existeret, et ut tali confusione pro perpetrato scelere puniretur.*

¹⁴⁸ I SL RV, s. 37: *Hotâ ispolniti vsŭ pravdu božiu i privede paki mater' svoŭ*; II SL, s. 78: *načalnicu mater' svoŭ i zemlâ svoeâ izgnaot sebe.*

¹⁴⁹ Kristian, s. 46: *Sed quoniam timore casto... plenus erat, memor preceptorum divinorum [...] eam rursus tempore elapso reduxit, verum honore dominacionis pristinae caruit usque ad obitus sui diem.*

¹⁵⁰ Już od X w. aż do 1262 r. miejsce to było zaopatrzeniem czeskich księżnych i królowych zob.

nie odegrała już żadnej roli. Po śmierci Waclawa, z którym była już w tym czasie pogodzona, spiskowcy na czele z jej drugim synem Bolesławem nalegali na jej uśmiercenie. Chcąc uniknąć śmierci, zbiegła do ziemi Chorwatów¹⁵¹. O dalszych jej losach nic nie wiadomo. Być może nigdy nie wróciła już do kraju.

Dzieje konfliktu pomiędzy Ludmiłą i Drahomirą wskazują, że w walce o władzę kobiety potrafiły być równie bezwzględne jak mężczyźni. Zamordowanie teściowej przez synową było pierwszym aktem czeskiej gry o tron, jaka rozegrała się w początkach X wieku. Kolejnym było starcie dwóch braci, w wyniku którego książę Waclaw, późniejszy święty, poniósł męczeńską śmierć. Jest to już jednak zupełnie inna historia.

LITERATURA

ŹRÓDŁA

- Annales Fuldenses*. (1966). W: *Magnae Moraviae Fontes Historici*, t. 1. Brno, s. 85–129.
- Annales sancti Rudberti Salisburgenses*. (1851). W: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*, t. 9. Hannover, s. 758–810.
- Auctuarium Garstense*. (1851). W: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*, t. 9. Hannover, s. 561–569.
- Devos P. (1964). *Le Dossier de S. Wenceslas dans un manuscrit du XIII siècle (Codex Bollandinus 433)*. „*Analecta Bollandiana*” 82, s. 106–131.
- Die St. Wenzelslegende Kaiser Karl IV*. Tłum., wstęp i komentarz A. Blaschka, Prag 1934.
- Die Wenzelslegende „Oriente iam sole”*. (Die erste Rezension). (1906). W: J. Pěkař, *Die Wenzels und Ludmila- Legenden und die Echtheit Christians*. Prag, s. 409–430.
- Dobner G. (1765). *Wenceslai Hagek a Liboczan Annales Bohemorum e bohemica editione redditi et notis illustrantia P. Victorino a S. Cruce*. Pragae.
- Fontes Rerum Bohemicarum*, t. 1 : *Vitae sanctorum et aliorum ourondam pietate insignium*. Wydawané z nadání Palackého. Praha 1873.
- Förster J. (2007). *Arbeo z Freisingu. Život a umučení svatého Jimrama, mučedníka*. Praha.
- Friedrich G. (red.) (1904). *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*, t. 1: 805–1197. Praha, nr 86, s. 94.

M. Šolle, *Staroslovanské hradisko...*, s. 81; tenże, *Význam archeologického výzkumu budečských kostelů. (Příspěvek k poznání předrománské architektury v Čechách)*, „*Umění*” 1984, 32, č. 2, s. 115.

¹⁵¹ Tamže, s. 38: *Uboavši že sâ mati ego smerti, beža v Horvaty, strašno bo est’ ot čûžeû ruku da eâ ne pretr’pit*; por. R. Turek, *Čechy v raném středověku*, Praha 1982, s. 134 n.

- Fuit in provincia Boemorum.* (1939). W: V. Chaloupecký. *Prameny X. století legendy Kristianový o svátem Václavu a svaté Ludmilé*, (Svatováclavský sborník, dil. 2, č. 2). Praha, s. 459–475.
- Gumpoldi Mantuani episcopi Passio sancti Vencezlai martyris.* W: *Fontes Rerum Bohemicarum...*, t. 1, s. 146–166.
- Kronikarze czescy: Kanonik Wyszehradzki, Mnich Sazawski.* (1978). Tłum., wstęp i komentarz M. Wojciechowska, Warszawa.
- Legenda Nikol'skogo.* W: *Skazanija o načale češskogo gosudarstva...*, s. 69–105.
- Ludvikovský J. (red.) (1978). *Kristianova legenda. Život a umučeni svatého Václava a jeho báby Ludmily.* Praha.
- Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum Rerum Germanicarum.* Nova Series, t. 2: *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum.* Berolini 1923.
- Nejstarší česka rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila*, k vyd. přípr. B. Havránek, J. Daňhelka, poznámky napsal Z. Kristen, Praha 1958.
- Passio s. Vencezlai incipiens verbis Crescente fide christiana. Recensio bavarica*, rec. J. Emmler. W: *Fontes Rerum Bohemicarum...*, t. 1, s. 183–190.
- Proložnoe žítie Lúdmily.* W: *Skazaniâ o načale češskogo gosudarstva...*, s. 107.
- Proložnoe žítie Vâčeslava.* W: tamže, s. 112.
- Rogov A.I. (red.) (1970). *Skazaniâ o načale češskogo gosudarstva v drevnerusskoj piš'mennosti*, Moskva.
- Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile*, uspoř. J. Vajs, Praha 1929.
- Scriptores rerum Germanicarum, praecipue Saxonicarum in ovibus scripta et monumenta illustria, pleraque hactenus inedita, tum ad Historiam Germaniae generatim tum speciatim Saxoniae...*, collegit I.O.B. Menckenius, t. 3, Lipsiae 1730.
- Staroslovenské legendy českého původu. Nejstarší kapitoly z dějin česko-ruských vztahů*, přel., úvody k textům a komentáře napsali a rejstříky opatřili E. Bláhová, V. Konzal, Praha 1976.
- Vostokovskaâ legenda.* W: *Skazaniâ o načale češskogo gosudarstva...*, s. 34–58.
- Wattenbach W. (red.) (1841). *Annales Ratisponenses.* W: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum*, Bd. 17. Hannover, s. 577–590.

OPRACOWANIA

- Amt E. (red.) (2010). *Women's lives in Medieval Europe. A sourcebook*, London–New York.
- Angenendt A. (1997). *Heilige und Reliquien. Die Geschichte ihres Kultes vom frühen Christentum bis zur Gegenwart.* München.
- Banaszkiewicz J. (1986). *Podanie o Piaście i Popielu. Studium porównawcze nad wczesnośredniowiecznymi tradycjami dynastycznymi.* Warszawa.

- Bennett J.M., Karras R.M. (red.) (2013). *The Oxford handbook of woman and gender in medieval Europe*. Oxford.
- Bitel L.M. (2002). *Women in early medieval Europe, 400–1100*. Cambridge.
- Bogdanov A.P. (2005). *Knyagina Ol'ga*. „Voprosy Istorii” 2, s. 57–72.
- Bogucka M. (2005). *Gorsza płeć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*. Warszawa.
- Bulin H. (1960). *Počátky česko-veleetského přátelství. (Dvě kapitoly z dějin vztahů západnoslovanských v 10. století)*. „Vznik a Počátky Slovanů” 3, s. 39–59.
- Charvát P. (2011). *Václav, kníže Čechů*, Praha.
- Chodor J. (1996). *Wizerunki kobiet w kronikarstwie krajów Europy Środkowo-Wschodniej (XI–XII wiek)*. W: U. Borkowska (red.). *Uniwersalizm i regionalizm w kronikarstwie Europy Środkowo-Wschodniej. Średniowiecze – początek czasów nowożytnych*. Lublin, s. 268–297.
- Christova W. (1995). *Prolog v ruskoy i ũznoslavãnskoj pis'mennosti*. W: A. Bartoszewicz, R. Pawłowa (red.). *Tradycje Cyryla i Metodego w językach i literaturach słowiańskich. Język piśmiennictwa słowiańskiego do XIV wieku*. Warszawa, s. 39–43.
- Davídek V. (1970). *Co bylo před Prahou?* Praha.
- Davids A. (red.) (1995). *The Empress Theophano. Byzantium and the West and the Iuvn of the First Millenium*. Cambridge.
- Deptuła Cz. (2000). *Galla Anonima mit genezy Polski. Studium z historiozofii i hermeneutyki symboli dziejopisarstwa średniowiecznego*. Lublin.
- Ennen E. (1999). *Frauen in Mittelalter*. München.
- Gąsiorowski A. (red.) (1995). *Kobieta w kulturze średniowiecznej Europy. Prace ofiarowane prof. Alicji Karłowskiej-Kamzowej*, Poznań.
- Gustaw R. (1973). *Adelajda*. W: F. Gryglewicz, R. Łukaszczyk, Z. Sułowski (red.). *Encyklopedia katolicka*, t. 1. Lublin, kol. 82.
- Heinzelmann M. (1979). *Translationsberichte und andere Quellen des Reliquienkultes*. Turnhout.
- Holmes J.R. (2005). *Aethelflaed. Queen of Mercia (r. 899–918)*. W: S. Wollbrink (red.). *Great Lives from History. The Middle Ages, 477–1453*. Pasadena, s. 30–32.
- Ingham N. (1988). *War die heilige Ludmila Erzieherin des heiligen Wenzel?*. W: V. Setchkareff, P. Rehder, H. Schmid (red.). *Ars philologica slavica. Festschrift für Heinrich Kunstmann*. München, s. 205–213.
- Ingham N.W. (1985). *Sources on saint Ludmila. II, The translations of hier relics*. W: M.S. Flier, D.S. Worth (red.). *Slavic linguistics, poetics, cultural history. In Honor of Henrik Birnbaum on his Sixtieth Birthday 13 December 1985*. „International Journal of Slavic Linguistics and Poetics” 31/32, s. 197–206.
- J. Banaszkiwicz (1997). *Wątek „ujarzmienia kobiet” jako składnik tradycji o narodzinach społeczności cywilizowanej. Przekazy „słowiańskie” wcześniejszego*

- średniowiecza*. W: R. Michałowski (red.) [et al.]. *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*. Warszawa, s. 27–44.
- Jakobson R.O. (1976). *Russkie odgłoski drevnečešskich pamâtnikov o Lûdmile*. W: *Kul'turnoe nasledie Drevnej Rusi. Istoki, stanovlenie, tradicii*. Moskva, s. 46–50.
- Klapisch-Zuber Ch. (red.). (1991). *Histoire des femmes en Occident*, t. 2: *Le Moyen Âge*, Paris.
- Klapisch-Zuber Ch. (red.) (1993). *Geschichte der Frauen*. Bd. 2, *Mittelalter*, Frankfurt–New York.
- Kopičková B. (1989). *Ženska otázka v českém středověku (Současný stav bádání a možné směry jeho dalšího vývoje*. „Československý Časopis Historický” 37, č. 4, s. 561–574.
- Kopičková B. (1992). *Historické prameny k studiu postavení ženy v české a moravské středověké společnosti (interdisciplinární pojetí studia)*. Praha.
- Kronika kobiet* (1993). Warszawa.
- Kubín P. (2011). *Sedm Přemyslovských kultů*. Praha.
- Kuchyňka Z. (2000). *Budeč a svatá Ludmila*. „Posel z Budce” 7, s. 4–7.
- Kutnar F., Marek J. (1997). *Přehledne dějiny českého dějepiscetví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. Století*. Praha, s. 24–28.
- Kuźmiuk-Ciekanowska A. (2013). *Legenda w legendzie – święta Ludmiła na tle łacińskich żywotów św. Wacława*. W: Z. Piłat, D. Prucnal, L. Wojciechowski (red.). *Legenda – problem badawczy. I Warsztaty Mediewistyczne*. Lublin, s. 55–67.
- Labarge M.W. (2001). *Women in medieval life*. London.
- Le Jan R. (2001). *Femmes, pouvoir et société dans le haut Moyen Âge*. Paris.
- Ludvikovský J. (1971). *Tunna und Gommon – Wikinger aus der Prager Fürstengefolgschalft*. „Folia Diplomatica” 1, s. 171–188.
- Ludvikovský J. (1973–1974). *Latinské legendy českého středověku*. „Sborník Prací Filosofické Faculty Brněnské University” Ř.E. 18–19, s. 267–308.
- Lutovský M. (1998). *Bratrovrah a tvůrce státu. Život a doba knížete Boleslava I*. Praha.
- Mareš F.V. (1965). *Proložnyje žitiâ češských svátých v rukopisách Puškinskogo doma*. „Slavia” 34, n. 3, s. 353–363.
- Meduna P. (2006). *Ludmila z kraje slovanského*. W: *Nomine Liudmilam...*, s. 14–22.
- Michałowska T. (2003). *Średniowiecze*. Warszawa.
- Misztal H. (2001). *Procedura kanonizacyjna pierwszego tysiąclecia*. W: J. Strzelczyk, Cz. Pest, W. Polak (red.). *Kanonizacja św. Wojciecha i dziedzictwo jego kultu*. Lublin, s. 18–31.
- Morewedge R.T. (1975). *The Role of Women in the Middle Ages*. New York.
- Nastalska-Wiśnicka J. (2010). *Rex martyr. Studium źródłoznawcze nad legendą św. Wacława (X–XIV w.)*. Lublin.

- Paner A. (2008). *Przemysłidzi. Od Borzywoja I do Przemysła II Ottokara. Ludzie i wydarzenia w latach 872–1278*. Gdańsk.
- Paul M.C. (2005). *Saint Olga. Princess of Russ (r. 945–964)*. W: S. Wolbrink (red.). *Great Lives from History. The Middle Ages, 477–1453*. Pasadena, s. 792–79.
- Pěkař J. (1906). *Die Wenzels- und Ludmila Legenden und die Echtheit Christians*. Prag.
- Pelica G.J. (2010). *Olga*. W: *Encyklopedia Katolicka*, t. 14. Lublin, kol. 516.
- Power E. (1975). *Medieval women*. Cambridge.
- Prinke R.T. (2004). *Świętosława, Sygryda, Gunhilda. Tożsamość córki Mieszka I i jej skandynawskie związki*. „Roczniki Historyczne” 70, s. 81–110.
- Profantová N. (1996). *Kněžna Ludmila, vládkyně a světice, zakladatelka rodu*. Praha.
- Profantová N. (2006). *Život kněžny Ludmily, drama na přelomu epoch*. W: *Nomine Liudmilam. Sborník prací k počtě svaté Ludmily*. Mělník. s. 23–33.
- Radzimiński A. (2012). *Kobieta w średniowiecznej Europie*. Toruń.
- Rosenthal J.T. (red.) (1990). *Medieval women and the sources of medieval history*. Athens–London.
- Sláma J. (2010). *Kníže svatý Václav*. W: P. Kubín (red.). *Svatý Václav. Na památku 1100. Výročí narození knížete Václava svatého*. Praha, s. 31–50.
- Šolle M. (1984). *Staroslovanské hradisko. Charakteristika, funkce, vývoj a význam*. Praha.
- Šolle M. (1984). *Význam archeologického výzkumu budečských kostelů. (Příspěvek k poznání předrománské architektury v Čechách)*. „Umění” 32, č. 2, s. 115–121.
- Špačková R., Meduna P. (red.) (2006). *Nomine Liudmilam. Sborník prací k počtě svaté Ludmily*. Mělník.
- Speranskij M.N. (1914). *Istoriâ drevnerusskoj literatury*. Moskva.
- Spiegel F. (2004). *The heroic biography of Aethelflaed of Mercia and the Old English Judith: a reexamination*. „Quaestio Insularis” 5, s. 111–144.
- Třeštlík D. (1985). *Bořivoj a Svatopluk – vznik českého státu a Velká Morava*. W: J. Poulik, B. Chropovský (red.). *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Praha–Bratislava, s. 273–301.
- Třeštlík D. (1988). *Mír a dobrý rok. Státní ideologie raného přemyslovského státu mezi křesťanstvím a pohanstvím*. „Folia Historica Bohemica” 12, s. 23–45.
- Třeštlík D. (1990). *Vražda kněžny Ludmily*. „Dějiny a Současnost” 12, č. 2, s. 6–11.
- Třeštlík D. (1997). *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*. Praha, s. 367.
- Turek R. (1982). *Čechy v raném středověku*. Praha.
- Urbanek R. (1947). *Legenda t.zv. Kristiána ve vývoji předhusitských legend václavských i ludmilských*, sv. 1, Praha.
- Utrio K. (1998). *Córki Ewy. Historia kobiety europejskiej*. Warszawa.

- Weingart M. (1934). *První česko-církevněslovanská legenda*. W: *Svatováclavský sborník*. Bd. 1. Praha, s. 863–1088.
- Witkowska A. (2008). *Legenda hagiograficzna i etiologiczna świętych miejsc i obrazów. Refleksja metodologiczna*. „Tarnowskie Studia Teologiczne” 27, nr 1, s. 41–56.
- Wójcicka U. (1994). *Siedem wieków literatury dawnej Rusi*. Bydgoszcz.
- Wolf G. (1991). *Theophanu und Adelheid*. W: G. Wolf (red.). *Kaiserin Theophanu. Prinzessin aus der Fremde – des Westreichs Grosse Kaiserin*. Köln, s. 79–96.

TWO DUCHESSES. STRUGGLE FOR POWER IN BOHEMIA
AT THE BEGINNING OF THE 10TH CENTURY

Abstract: According to a common belief, women’s participation in the political life during the Middle Ages was miserable. However, the most ambitious individuals managed to gain prestigious positions in the state and to influence those who were in power. A considerable number of remarkable women appeared as early as the very beginning of Czech history. Even the founding of the state of Bohemia is to some extent attributed to the legendary Lubossa. Also, at the beginning of the 10th century, two women played important roles in the historical events. When Duke Vratislaus died in 921, his mother Ludmila and his wife Drahomira became seriously conflicted with each other. The ambitious women fought for regency on behalf of juvenile Vaclav. They could not agree on how to educate or bring the boy up. Political and religious differences between the two were also of substantial importance and the end turned out to be tragic – Drahomira had her mother-in-law strangled and it was her who eventually got the upper hand. The situation implies that in the struggle for power women can be as ruthless as men and the death of the duchess was the first act of the fight for the throne that took place at the beginning of the 10th century.

Key words: hagiography, Lubossa legendary Bohemian ruler, Saint Ludmila of Bohemia, Bohemian Duchess (860–921), Drahomira Bohemian Duchess (died after 936), Rulers, Czech – history – 10th c.